



## Roda da Fortuna

Revista Eletrônica sobre Antiguidade e Medievalo  
Electronic Journal about Antiquity and Middle Ages

Oliver Vergés i Pons<sup>1</sup>

### Urgell, focus cultural de la Catalunya medieval (segles VIII-XII)

Urgell, cultural center of the medieval Catalonia  
(centuries VIII-XII)

#### Resum:

Aproximació a la realitat cultural d'Urgell entre els segles VIII i XII a través de la història del bisbat, de les referències codicològiques presents a la documentació urgellenca –que permeten de resseguir l'evolució de l'*scriptorium* episcopal–, i dels inventaris de les dues principals biblioteques de la diòcesi: la biblioteca episcopal d'Urgell i la del monestir de Sant Serni de Tavèrnoles. L'objectiu final del present treball és que esdevingui un estat de la qüestió global sobre el tema i un punt de referència per futurs estudis relacionats amb la cultura urgellenca de l'alta Edat Mitjana.

#### Paraules clau:

Bisbat d'Urgell; cultura medieval; *scriptorium*; biblioteques Urgell; referències libràries medievals.

#### Abstract:

Approach to the cultural reality of Urgell between the VIII and XII centuries through the history of the bishopric, through the codex references presents in Urgell's documentation –that allow to trace the evolution of the episcopal *scriptorium*–, and inventories of two main libraries of the diocese: the episcopal library of Urgell and the monastery of saint Serni of Tavèrnoles library. The final objective of this work is that it becomes a state of the question on the subject and a global reference point for future studies related to the Urgell's culture of the Early Middle Ages.

#### Key-words:

Bishopric of Urgell; medieval culture; *scriptorium*; Urgell's libraries; books medieval references.

<sup>1</sup> Llicenciat en Història (UAB). IECAU-Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell.

## 1. Urgell com a nucli cultural. Aproximació historiogràfica

Ja fa més de dues dècades, en el Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya, reunit a Barcelona el desembre de 1989, el professor J. Alturo clogué la seva ponència amb una desiderata:

“no sols és urgent sinó imprescindible saber què guarden els tresors dels nostres rics arxius i biblioteques, per a la qual cosa ens hem de fornir de bons i exhaustius catàlegs que prenguin en consideració també els testimonis codicològics fragmentaris. Fóra així mateix desitjable un buidat sistemàtic de les fonts documentals que esmentin llibres o facin referència a mestres o escoles per tal de completar el coneixement de la realitat cultural del nostre passat” (Alturo, 1991: 47).

És cert que en els darrers anys la nostra historiografia s’ha proveït d’un cert nombre d’estudis que han aprofundit en aquesta matèria. Amb tot, cal reconèixer que la tasca realitzada no ha assolit, encara, l’horitzó desitjat. Resta molt per fer d’allò que començà per al monestir de Santa Maria de Ripoll l’eminent Rudolf Beer ja fa més d’un segle (Beer, 1910). La seu episcopal d’Urgell, en aquest sentit, és potser un dels centres culturals més desconeguts. Les aproximacions que fins ara tenim sobre la realitat cultural urgellenca dels segles VIII-XII són estudis de caràcter parcial, inclosos en l’estudi de la realitat catalana de conjunt, o bé aproximacions més informatives en obres de caràcter general. Un dels màxims experts de la cultura catalana de l’Edat Mitjana és A. M. Mundó, que s’ha referit a Urgell en un grapat d’ocasions en el seus estudis referents al conjunt de Catalunya (1978 / 1998). A part d’aquestes mencions, un dels estudis més aprofundits sobre la cultura urgellenca d’aquest període és el que dugué a terme C. Baraut, antic arxiver de l’Arxiu Capitular de la Seu d’Urgell (Baraut, 1992). Ambdós autors, amb el més recent estudi de la biblioteca d’Urgell en els segles X–XII elaborat per M.-S. Gros (2005), han actualitzat els primers treballs realitzats ja fa anys pel qui fou també arxiver de la catedral d’Urgell, P. Pujol i Tubau.<sup>2</sup> Si bé és cert que aquests estudis ens

<sup>2</sup> Pujol, P. (1984). De la cultura catalana medieval. Una biblioteca dels temps romànics. *Obra completa*. (pp. 47-54). Andorra: Editorial Andorra. En el recull de la mateixa *Obra completa* trobem altres treballs de Pujol que poden completar l’estudi citat: Documents en vulgar dels segles XI, XII i XIII, procedents del bisbat d’Urgell (pp. 19-38). De paleografia visigòtica a Catalunya: el *Còdex de l’Apocalipsi*, de Beat, de la catedral d’Urgell (p. 117-140). El manuscrit de la Vulgata de la catedral d’Urgell (pp. 193-247). El “Liber Comes” de la parròquia d’Encamp (pp. 249-259). El sermó de Sant Just, bisbe d’Urgell, en la solemnitat de Sant

ofereixen un acostament indispensable al nucli cultural urgell·lità, creiem que manca un estudi de conjunt que faci una aproximació a la biblioteca d'Urgell seguint el ja referit treball de M. Gros, però també a d'altres centres pròxims, com ara l'important monestir de Sant Serni de Tavèrnoles, a més d'oferir un compendi de les referències codicològiques que apareixen en la documentació urgellenca dels segles X i XI i un estudi de l'escola catedralícia de la Seu d'Urgell, la història de la qual es pot resseguir força bé a través de la documentació. Aquesta és, doncs, la nostra pretensió última: oferir un estat de la qüestió del que ja coneixem d'Urgell, a més de fer noves aportacions partint del buidatge documental, amb l'esperança que tot això pugui esdevenir una pedra de toc per a futurs estudis molt més aprofundits sobre aquest camp.

## 2. Uns inicis borrosos: del bisbe Just al bisbe Fèlix (segles VI-VIII)

Els primers anys de la història del bisbat d'Urgell són realment força desconeguts. És en la remota antiguitat tardana quan trobem les primeres referències d'un bisbe urgellenc, Just (531-546), venerat com a sant i germà dels també bisbes Justinià de València, Nebridi d'Ègara i Elpidi d'Osca (Baraut *et alii*, 2001: 31). La importància històrica del personatge no queda només constatada per la seva participació en el concili de Toledo de 531 i en el de Lleida el 546, sinó per ser autor d'un comentari al *Càntic dels càntics* i d'un sermó en honor al màrtir sant Vicenç (Baraut *et alii*, 2001: 31 / Pujol, 1984: 341). Pujol, fins i tot, atribueix a Just l'elaboració de més obres –tot i no mencionar-les– que “els segles no respectaren” (Pujol, 1984: 624). Sens dubte, aquesta producció ens indica que el bisbat d'Urgell, per aquells anys, havia de ser un centre cultural relativament important, ja que poca cosa floreix en terra erma. En aquest sentit, C. Baraut considera que tot això “fa pensar en l'existència d'una escola catedralícia urgell·litana com les que hi havia contemporàniament en altres seus episcopals visigòtiques” (1992: 326). Amb tot, les escadusseres referències sobre el bisbe Just no aporten cap llum sobre la realitat cultural del territori en els anys finals del regne visigot; un regne que viuria a finals de la sisena centúria i principis de la setena un temps de puixança cultural amb figures de la talla d'Isidor de Sevilla.

Ben poc sabem, en aquests inicis borrosos, dels successors del bisbe Just –més enllà d'alguns possibles noms–, i molt menys de l'activitat cultural de la seva seu (Baraut *et alii*, 2001: 32-33). No serà fins al pontificat de Fèlix,

---

Vicenç màrtir (traslladat i comentat pel pare Jaume Pascual) (pp. 339-351), i també en un lloc destacat La cultura pirinenca en l'Alta Edat Mitjana (pp. 623-640).

començat cap a la dècada dels 80 del segle VIII, que tindrem notícies històriques de consideració. En el període que va de Just a Fèlix, la conjuntura geopolítica i social canviarà totalment. Les forces centrífugues exercides per l'aristocràcia visigoda es traduïren al llarg del segle VII en nombroses revoltes contra el centralisme de Toledo. Una de les més destacades, en temps del rei Vamba, afectà el nord-est peninsular. El *dux* visigot Paulus fou enviat per sufocar-la, però acabà afegint-se als rebels (Salrach, 1987: 83). Fins i tot podria ser que un bisbe d'Urgell, de nom Jacint, hagués donat suport al rebels del castell de Llívia (Cerdanya) (Baraut *et alii*, 2001: 32). Aquesta conflictivitat en el si del regne visigot, que com veiem va afectar especialment el Pirineu català, no deuria afavorir en cap cas la producció cultural, i fins i tot podria haver provocat la destrucció d'arxius o biblioteques. La esfondrament del regne visigot va tenir l'estocada definitiva amb la invasió musulmana del 711 i la conquesta territorial que se'n derivà. Els primers anys de domini musulmà en terres pirinenques no acabaren, però, amb la inestabilitat, ans al contrari. El bisbe Nambad d'Urgell podria haver estat condemnat a la foguera a Llívia pel visir rebel Munusa, cap a l'any 731 (Baraut *et alii*, 2001: 32), tot i que els clergues que l'acompanyaven aconseguiren arribar a Autun (Borgonya) on dipositaren obres de sant Isidor i de Sant Agustí escrites en visigòtica primitiva i semiuncial que, segons Baraut, testimonien "l'existència d'un escriptori a la seu episcopal d'Urgell al segle VII, abans de la invasió àrab" (Baraut, 1992: 326). La complexitat de la situació a Urgell en aquests anys, com en altres territoris, queda ben palesa en el fet que entre el 731 i la dècada dels 80 d'aquell segle no sapiguem qui podria haver estat prelat de la diòcesi. Cap a finals del segle, i ja amb Fèlix al capdavant del bisbat, sembla que la situació va prendre una marxa més calmada. En realitat, el poder musulmà en terres pirinenques deuria ser, *de facto*, bastant feble, ja que el 788 Urgell es lliurà al domini carolíngi.

### 3. Fèlix d'Urgell: el floriment cultural, l'heretgia adopcionista i la intervenció carolíngia

Anarquia, conflictivitat i guerra no són els millors ingredients perquè floreixi la cultura d'una societat. És més, fins i tot una conjuntura com aquesta pot provocar –i normalment provoca–, la destrucció de part del que ja s'ha fet. Més amunt apuntàvem la possibilitat que la situació hagués pogut destruir arxius o biblioteques, com va succeir, per exemple, amb l'atac a Barcelona per part d'al-Mansur (985). Si bé és impossible saber l'abast real de tal conjuntura, l'emergència d'una figura de tal envergadura intel·lectual com la del bisbe Fèlix fa pensar que el panorama cultural d'Urgell podia haver estat un oasi en el desert. Tal com diu C. Baraut:

“els corresponsals del bisbe Fèlix (781-799) convenen a reconèixer-li uns coneixements i una erudició gens comuns, posats en evidència pel gran nombre d'autoritats citades en les seves obres, la qual cosa fa presumir que disposava d'una biblioteca ben proveïda de fonts bíbliques, litúrgiques i patristiques” (1992: 327).

Pensem, doncs, que tant la seu episcopal d'Urgell com el monestir de Sant Serni de Tavèrnoles, del qual Fèlix fou segurament abat (Baraut *et alii*, 2001: 33) i des d'on es diu que “havia evangelitzat les gents d'Urgell” (Bertran, 2002: 105), eren centres culturals de primer ordre de l'antiga Hispània a finals del segle VIII.

Al bisbe Fèlix se li atribueix una producció força voluminosa, en gran part desapareguda a conseqüència de la intervenció carolíngia posterior al seu pontificat, entre la qual constava una *Disputació contra un sarraí* i diversos tractats en defensa de l'adopcionisme, coneguts de forma indirecta per escrits d'autors que atacaren l'heretgia que Fèlix professava (Baraut, 1992: 326). Recentment també se li ha atribuït el *Liber de variis quaestionibus adversus judeos vel plerosque judaizantes ex utroque testamento*, considerat fins ara obra d'Isidor de Sevilla (Baraut, 1992: 326) i la primacia en l'autoria de la doctrina herètica adopcionista, que considerava Crist fill adoptiu de Déu –posant en dubte el principi de la Trinitat–, fins ara atribuïda a Elipand, bisbe de Toledo (Bertran, 2002: 106). Més enllà d'aquestes qüestions concretes, és innegable la importància de Fèlix en el panorama intel·lectual peninsular i fins i tot europeu, ja que l'heretgia adopcionista “suscita dans le royaume franc un de ces ardents débats théologiques qui animèrent la vie intellectuelle du temps” (Wolff, 1971: 30). Paulí d'Aquileia, Agbard de Lió, Benet d'Aniana i Alcuí de York –un dels màxims intel·lectuals del moment i un dels artífex del renaixement carolíngi–, escriviren en contra de les tesis de Fèlix, fins que aquest abjurà –convençut o no– a Aquisgrà després d'un concili en què també assistí Carlemany, l'any 799 (Baraut, 1992: 326). En aquest sentit, el professor J. Alturo considera que la disputa teològica que generà l'adopcionisme és “sens dubte la més important de l'Alta Edat Mitjana a tot l'Occident” (Alturo, 1991: 23).

Sembla ser que la difusió de l'adopcionisme fou notable, ja que el 799 unes 20.000 persones tornaren a l'ortodòxia després de l'abjuració de Fèlix (Bertran, 2002: 105). La conjuntura, però, va portar les autoritats carolíngies a una intervenció directa per tallar de soca-rel qualsevol qüestionament de l'ortodòxia que pogués derivar, també, en un qüestionament de la mateixa autoritat política carolíngia. La intervenció franca, doncs, ha de ser entesa des

d'un marc religiós, però també polític. El mateix estiu del 799, Leidrat de Lió, Benet d'Aniana i Nebridi de Narbona es desplaçaren a terres urgellenques, cosa que es traduí en un, com explica P. Bertran,

“ràpid procés de benedictització, canvi de litúrgia i intensa penetració carolíngia en els afers religiosos dels comtats primitius. El fenomen de la benedictització va iniciar-se, precisament, pel monestir de Tavèrnoles, marcat per l'origen de la polèmica, d'on haurien sortit els més propers i sòlids assessors i col·laboradors de Feliu” (Bertran, 2002: 105).

La intervenció antifelicianiana també comportà l'annexió d'Urgell a la metròpoli de Narbona i tallà definitivament la vinculació amb l'Església hispànica (Baraut *et alii*, 2001: 34).

### Imatge 1



Catedral de la Seu d'Urgell. Foto: Lluís Obiols i Perearnau

Una vegada més no podem conèixer l'abast real de la intervenció carolíngia, però la destrucció d'obres escrites per Fèlix, així com d'altres escrits que poguessin considerar-se *polèmics*, és d'allò més segura, com també ho és el més que provable refredament de l'activitat de l'*scriptorium* urgel·lità. El

floriment cultural que experimentà el nucli cultural d'Urgell, aquest eix entre la seu episcopal i el monestir de Sant Serni de Tavèrnoles, quedà durament estroncat a finals del segle VIII. J. Alturo diu que en “la centúria següent [s. IX], tan productiva a Europa, la creació original de Catalunya és, en contrast, un camp gairebé erm” (Alturo, 1991: 23). No hi ajudà gens, tampoc, la situació geopolítica, ja que el 793, en el retorn a al-Andalus de les hosts musulmanes d'Abd al-Màlik que havien intentat arribar a Carcassona, va ser destruït el petit nucli on hi havia la seu episcopal i els seus voltants (Bolòs, Hurtado, 2006: 14). En el terreny cultural, doncs, el segle IX no podia començar pitjor per a Urgell.

#### 4. El segle IX: “d'un esperit i formes visigòtiques a les noves romano-franques dels carolingis”<sup>3</sup>

Tal com diu A. M. Mundó, la novena centúria marca el pas definitiu a Catalunya de les formes visigòtiques a les carolíngies. On és més clarament visible aquest procés és en l'evolució de la lletra. La centúria començarà amb el manteniment d'una escriptura de tall visigòtic, però acabarà amb la generalització de la minúscula carolina per tot el territori català. Aquest procés l'observem, especialment, a la diòcesi d'Urgell, on la gran quantitat de documentació conservada permet resseguir, gairebé any a any, l'esmentada evolució. D'aquesta manera, en el segle IX la penetració cultural franca esdevindrà definitiva i irreversible.

La intervenció carolíngia al bisbat urgellenc es traduirà també en el control de les designacions, tant de la dignitat episcopal com, en els primers anys, de l'abadiat de Tavèrnoles, a fi de vetllar per l'ortodòxia religiosa a les terres meridionals del regne. Així, el franc Possidoni, després d'exercir d'abat de Sant Serni de Tavèrnoles i d'aplicar-hi la recentment instaurada regla benedictina, esdevingué bisbe d'Urgell cap al 814 (Baraut *et alii*, 2001: 35). El bisbe Fèlix no traspassà fins al 818, però a partir del 799 fou reclòs a Lió (Baraut *et alii*, 2001: 34) sota la vigilància de Leidrat, que actuà com a bisbe d'Urgell (Baraut, 1995: doc. 1). El control de l'ortodòxia trinitària es veurà clarament reflectit en la documentació urgellitana, que tendirà a emprar més de l'habitual que en altres indrets formes referents a la Trinitat en la *invocatio*

---

<sup>3</sup> Mundo, A. M. (1998). La cultura..., p. 490. La cita completa diu: “tot fixant-nos només en unes manifestacions culturals de transmissió escrita, la litúrgia i la música, l'escriptura i la il·lustració, passen ja al segle IX d'un esperit i formes visigòtiques a les noves romano-franques dels carolingis”.

dels documents,<sup>4</sup> tal com es pot observar en un document de Tavèrnoles, datat l'any 805, en què s'invocava amb els termes següents: “In nomine sancte Trinitatis qui esit Pater et Filius et Spiritus Sanctus, qui est verus Deus” (Baraut, 1995: doc. 1).

Sembla que durant l'episcopat de Possidoni la diòcesi recuperà una certa calma, necessària per a restablir el funcionament del bisbat i de l'*scriptorium* que, com a mínim, havia de proveir de llibres litúrgics tant la biblioteca episcopal com les parròquies i monestirs del bisbat (Alturo, 1991: 35). La gran necessitat de llibres litúrgics es pot deduir a través de la donació de diversos còdexs a esglésies i monestirs urgel·litans que féu el bisbe Sisebut en el seu testament, datat el 839 (Villanueva, 1821: 233-236). El document, un testimoni excepcional, parla de diversos còdexs i del seu destí: a Sant Feliu de Castellciutat llegava un comentari de Beda el Venerable sobre l'evangeli de Lluc; a Sant Climent de Codinet, el còdex de les *Sentències* del bisbe Taió de Saragossa; a Sant Iscle de Centelles –monestir que anys a venir es convertirà en Sant Andreu de Trespunts–, cinc tractats sobre els heretges, atribuïts a sant Agustí, però que C. Baraut recorda que eren obra de Quodvultdeus de Cartago (s. V) (1992: 327); a Sant Vicenç de Gerri, un leccionari; una exposició de l'evangeli de Mateu fou llegada al monestir de Santa Grata (Senterada) –reconstruït pel seu antecessor, Possidoni–; a Santa Maria d'Alaó, una Bíblia; i a Santa Maria de Taverna, dos llibres de sant Agustí sobre la Trinitat.<sup>5</sup> La represa del funcionament de l'*scriptorium* urgel·lità és, doncs, indiscutible, com també ho devia ser, malgrat la manca de documentació, la represa de la tasca a Sant Serni de Tavèrnoles.

El segle IX es tancà a Urgell amb l'extirpació definitiva de l'heretgia adopcionista, la plena incorporació a la metròpoli de Narbona i la subjecció cultural a les formes carolíngies, sobretot pel fet que serà de més enllà dels Pirineus d'on arribaran les obres culturalment més prolífiques de la centúria. Com diu J. Alturo,

“en la Catalunya del segle IX, com si hagués quedat extenuada per les polèmiques suscidades entorn de l'heretgia adopcionista, no hi ha pràcticament creació literària pròpia, però es manté un cert nivell cultural, que farà de pont entre el bon nivell cultural que es detecta a final del segle VIII i l'impuls que s'observa a final del segle X” (Alturo, 1991: p. 280).

<sup>4</sup> Devem al professor Jesús Alturo aquesta idea.

<sup>5</sup> Agraïm al professor José Martínez Gázquez la seva col·laboració en la identificació d'aquests còdexs.



Així doncs, haurem d'esperar l'arribada del segle X per observar una represa cultural, tant a Urgell com a la resta de la Catalunya comtal.

## 5. Urgell abans del mil·lenari: el segle X

La desena centúria representa la consolidació definitiva de la producció de l'*scriptorium* urgel·lità. Aquest fet queda evidenciat per dues circumstàncies. D'una banda, per la difusió de llibres de caràcter litúrgic que es constata a tota la diòcesi, comprovable a través de les actes de consagració d'esglésies que conservem, en les quals són enumerats sovint els llibres litúrgics que tenien en aquell moment o bé els que els eren donats amb motiu d'aquesta consagració. Malgrat no tractar-se d'una quantitat molt elevada, posen de manifest una difusió librària que anava més enllà dels cercles monàstics o del nucli episcopal, a més d'assenyalar un interès, per part del bisbat, d'assegurar que les diverses parròquies de la diòcesi tinguessin una base litúrgica a què atènyer-se, per migrada que fos. De l'altra, perquè a finals del segle X s'elaborarà, tal com havien fet altres seus episcopals catalanes en aquella centúria, un inventari de la biblioteca d'Urgell, cosa que ens permet de conèixer amb molta profunditat què contenien els seus armaris i comparar-ho, així, amb les altres diòcesis. En un primer moment, es pensava que aquest inventari codicològic datava del 1147 (Pujol, 1984: 52). M. Gros ha demostrat recentment, però, que no es tracta d'un sol inventari, sinó de dos, i que el primer, com més amunt apuntàvem, seria de finals del segle X o, a tot estirar, de principis de la centúria següent (Gros, 2005: 104).

La primera consagració en què són esmentats llibres litúrgics és la de l'església de Sant Martí de Saldes (Berguedà), feta pel bisbe Guisad I (857-872) i celebrada el desembre del 857 (Baraut, 1986: doc. 5). En aquesta, el prevere Daniel donava "duos libros, manuale et psalterium". Amb tot, no serà fins al segle X quan trobarem noves referències codicològiques en consagracions d'esglésies. Només entrar a l'últim segle del mil·lenni, foren consagrades les esglésies de Sant Julià de Canalda (Solsonès) (Baraut, 1986: doc. 15) i de Sant Fruituós de Guils del Cantó (Alt Urgell) (Baraut, 1986: doc. 16). En el cas de Canalda apareixen citats "libros ·III·, missalem, lectionarium et antiphonarium" i en el de Guils del Cantó, "ipsum meliorem antifonarium et ipso missale, qui est novo mistico, et evangeliorum disposito, et sermonario et cronica et immorum et ordo toletano". Cal dir que, en general, les altres referències codicològiques seguiran aquest mateix patró. L'antifoner, el missal i el saltiri –entre d'altres– apareixen una i altra vegada en les consagracions d'esglésies i, ja en el segle XI, en els testaments d'alguns preveres o laics –els que tenien un major poder econòmic– de la diòcesi d'Urgell. L'*scriptorium*

urgel·lità, doncs, es deuria dedicar gairebé en exclusiva a la producció d'aquests còdexs que tant necessitaven les seves parròquies.

Mostrem a continuació, a més dels dos casos citats, la resta de referències codicològiques:

#### Referències codicològiques en la documentació urgellenca del s. X

Data	Document	Llibre citat
16.02.900 (901)	Consagració de St. Julià de Canalda (Solsonès)	“libros ·III·, missalem, lectionarium et antiphonarium” (Baraut, 1986: doc. 15)
08.05.900- 901	Consagració de St. Fructuós de Guils del Cantó (Alt Urgell)	“ipsum meliorem antifonarium et ipso missale, qui est novo mistico et evangeliorum disposito, et sermonario et cronica et immorum et ordo toletano” (Baraut, 1986: doc. 16)
03.12.912	Consagració de St. Pere de Grau d'Escales (Solsonès)	“dono libros, id est misale, leccionario, antifernario, psalterio, evangeliorum disposito” (Baraut, 1986: doc. 24)
11.12.922	Consagració de St. Joan de Montdarn (Berguedà)	“missale, leccionarium, psalteria, verba antiphonarii et sermones ad exportandum sanctorum catholicorum patrum” (Baraut, 1986: doc. 28)
31.12.940	Consagració de St. Miquel de Ponts (Alt Urgell)	“et dono ibidem libros lectionarios ·II·, antiphonarios ·II·, et missale ·I· obtimo, et passionario ·I·, et duo locorum misticum, et Iob, Iudi, Tobi et Exter et Machabeorum, et humiliario ·I·, et sermonario ·I·, et psalterios ·II·, et

		ymnoros ·II·” (Baraut, 1986: doc. 30)
30.01.948	Consagració de St. Pere, St. Miquel i St. Andreu (Cerdanya)	“dono ad ipsas ecclesias antifonario, ·I·, misales ·III·, lectionarios ·III·, psalterios ·II·” (Baraut, 1986: doc. 31)
22.06.949	Consagració de St. Cristòfor i St. Benet de Salinoves (Noguera)	“Et ministerio ecclesiastico antiphonario, missale, lectionario, psalterior, ymnorum, homeliario et alium librum, qui dicitur flores evangelii, cum lecciones, omnium sanctorum sive et de dedicatione ecclesie, et de libris moralie Iob in uno codice libros ·II·” (Baraut, 1986: doc. 32)
27.06.949	Consagració de St. Pere de Sestui (Pallars)	“et missale, et leccionario, et psalterio, et antiphonario, et quadraginta omeliorum” (Baraut, 1986: doc. 33)
19.06-31.12.952	Consagració de St. Feliu i St. Martí de Castellciutat (Alt Urgell)	“Et sunt ibidem libri biblioteca ·I·, et alios libros ·X· <sup>m</sup> et ·VI· <sup>m</sup> ” (Baraut, 1986: doc. 34)
06.11.960	Fundació del monestir de Sant Pere de Grau d’Escalaes (Solsonès)	“et dono ad sancti Petri libros eptatico ·I·, Appocalipsin et Actus Apostolorum et Regum, Sapientia Salomonis, dispositio ·I·, passionario ·I·, chanano ·I·, missale, lectionario, antiphonario in uno volumine, psalterio ·I·, prosario ·I·, et profetarum ·I·.” (Baraut, 1986: doc. 35)

Font: Elaboració pròpia

En total comptabilitzem una setantena de llibres repartits per tota la diòcesi d'Urgell. L'origen de la majoria havia de ser, per força, l'*scriptorium* urgellità, però no han de ser descartats altres possibles orígens, com ara l'escriptori de Sant Serni de Tavèrnoles, l'existència del qual pràcticament només intuïm, però que hagué d'ajudar sens dubte amb la seva producció a la difusió de còdexs pel territori urgellenc. No podem deixar de banda, tampoc, l'existència d'altres escriptors, segurament molt menors, vinculats a algun monestir més petit o a alguna canònica. Aquest podria ésser el cas, com proposa A. M. Mundó, d'Organyà, (1998: 502) però també d'altres monestirs com ara Santa Cecília d'Elins, Sant Andreu de Trespunts o Sant Llorenç de Morunys. La manca de documentació, tanmateix, ens impossibilita d'anar més lluny en aquesta qüestió.

A l'inici d'aquest apartat esmentàvem l'existència d'un inventari de la biblioteca episcopal d'Urgell que reposa escrit en un foli inicial del manuscrit 1005 de l'Arxiu Capitular d'Urgell. L'arxiver P. Pujol el va transcriure ara fa un segle, tot considerant que es tractava d'un sol catàleg datat l'any 1147 (Pujol, 1984: 52). M. Gros considera, però, que en realitat es tracta de dos registres de períodes diferents. A parer seu, un "primer catàleg responia bàsicament al contingut que la biblioteca tenia en el segon terç del segle X, entre els anys 930-960" (2005: 104), mentre que la segona part data de 1147. En total hi són referenciats gairebé mig centenar de còdexs amb un total de trenta títols que mostrem a continuació. Val a dir que aquest repàs sumari que presentem ressegueix el treball de M. Gros (2005) citat en múltiples ocasions en aquest article.<sup>6</sup> Segons l'inventari, a la biblioteca episcopal hi havia a finals del primer mil·lenni dues Bibles; dos volums del *Quarantè* del papa Gregori el Gran; dos "Carolos" –exemplars de l'homiliari de Pau Diaca–; dos passioners, referenciats en un bon nombre d'ocasions formant part dels llibres de les parròquies i que contenien col·leccions de vides de sants; dos missals, un de toledà i l'altre de romà; dos còdexs dels *Diàlegs* del mateix papa Gregori; un comentari de sant Agustí als salms titulat *Decada*; un manual sobre la regla que regia les canòniques; un comentari sobre l'evangeli de sant Joan; el famós *Apocalipsi* de Beatus de Lièbana; un comentari de sant Jeroni al llibre bíblic de *Daniel*; un tractat sobre la Trinitat, de sant Agustí d'Hipona; tres llibres de col·leccions canòniques; un comentari del *Saltiri*; els quatre evangelis; un

<sup>6</sup> La primera aproximació als títols del catàleg va ser realitzada amb la col·laboració del professor José Martínez Gázquez, que des d'aquí volem agrair. La manca d'un coneixement més aprofundit sobre la matèria per part de l'autor del present article, però, demana que ens aproximem a l'inventari a través del treball d'un investigador molt més erudit en aquest camp.

comentari a l'evangeli de Sant Joan; un a l'evangeli de sant Mateu; un altre al de sant Lluç; un altre al de sant Marc; un *Llibre dels Judicis*, obra bàsica en qüestions legislatives en aquells anys; una col·lecció de decretals romanes; tres oficiers, dos antifoners i un troper; un compendi de comentaris també de sant Agustí al llibre bíblic del *Gènesi*; un llibre de *Sentències* de Taió de Saragossa, que també esmentava Sisebut en el seu testament; una vida dels pares de l'Església; un comentari al llibre de *l'Èxode*; el llibre sobre el profeta Jeremies de sant Jeroni, i un *Prophetarum librum*, que segons M. Gros “devia contenir tots els llibres profètics de l'Antic Testament”.

Si comparen el nombre de còdexs, Urgell estava gairebé al mateix nivell que la seu episcopal de Vic, que en els inventaris realitzats el 957 –a la mort del bisbe Guadamir– i el 971 –després de l'assassinat d'Ató, mestre del futur Silvestre II– catalogava 54 còdexs (Mundó, 1998: 498), i una mica per sota del nivell de Ripoll, que segons R. Beer tindria uns 65 còdexs el 979 (1910: 18). Així doncs, poc abans de l'any mil o bé acabat ja el primer mil·lenni, Urgell se'ns presenta com un centre de primer ordre en el terreny cultural. La seu episcopal d'Urgell comptava, a més, amb la proximitat d'un altre centre cultural eminent en aquest camp, el monestir de Sant Serni de Tavèrnoles, la biblioteca del qual comptava cap al 1040 amb 45 còdexs, com veurem més endavant.

La tasca dels bisbes Nantigís (899-914), Radulf (914-942) i Guisad II (944-978) sembla que fou pròspera per a l'*scriptorium* urgell·lità, que a finals de la desena centúria i a principis de la següent rebria encara un nou impuls amb la institució de la canònica de Santa Maria de la Seu d'Urgell, culminada pel bisbe Ermengol el 1010 però projectada en gran part pel bisbe Sal·la (981-1010). De fet, Sal·la mereix un comentari a part, ja que des del nostre punt de vista aquest bisbe urgellenc assentà les bases per a la construcció del patrimoni diocesà i assegurà la construcció d'un edifici ferm que més que evitar les ingerències dels poders temporals, va permetre aconseguir-ne la submissió. Deixant de banda la seva rellevància politicosocial, el bisbe Sal·la va escriure una epístola als bisbes de les diòcesis veïnes explicant la usurpació de béns episcopals soferta per part dels habitants dels comtats de Cerdanya i Berga (Baraut, 1980: doc. 225), motiu pel qual els excomunicava (Baraut, 1980: doc. 224); enllaçà el bisbat d'Urgell i Roma a través del seu viatge l'any 1001, en què aconseguí de Silvestre II la confirmació dels béns i possessions de l'Església d'Urgell i, com hem dit, establí les línies mestres d'una canònica que acabaria instituint el seu nebot, el bisbe Ermengol.

## 6. La fundació de la canònica urgellenca i la difusió librària del segle XI

El 18 de novembre de l'any 1010 s'instituí i es dotava la canònica de Santa Maria d'Urgell (Baraut, 1981: doc. 315). L'acte, en què participaren les principals autoritats eclesiàstiques i civils del país, representà una nova organització interna de la comunitat catedralícia que establí uns càrrecs dedicats exclusivament a tasques culturals, des d'escriptors fins a cantors passant per mestres de l'escola catedralícia. La difusió librària que es produirà a la diòcesi en aquests anys, fins ara molt limitada a les parròquies per tal d'assegurar el compliment del ministeri eclesiàstic, així com l'establiment d'una escola catedralícia potent i l'augment de volums de la biblioteca durant els segles XI i XII no s'entendria sense aquesta sistematització dels càrrecs canònics. De fet, si la desena centúria marca una tendència puixant en la cultura urgellenca, l'onzena representa la cristal·lització definitiva d'aquest procés que convertirà Urgell en un nucli cultural de primer ordre que només podrà envejar Santa Maria de Ripoll.

L'*scriptorium* urgellità tindrà com a principal objectiu, com ja venia sent la tònica dels segles anteriors, la producció de còdexs de temàtica religiosa. Estem en un període d'avenç intens de la frontera meridional, que en menys d'un segle arribarà a Balaguer i a mitjan segle XII a Lleida. Com diu A. M. Mundó a propòsit d'aquest *scriptorium*, "la repoblació monàstica i parroquial havien d'ésser forçosament motiu de producció intensa a l'escriptori de la catedral: llibres litúrgics sobretot, però també bíblics, patrístics i canònics per a proveir els nous centres de cristianització" (Mundó, 1998: 516). Cal deixar constància, però, de dos fets. El primer és que malgrat la demanda generada per aquests nous espais conquerits, algunes parròquies de l'originari bisbat d'Urgell restaven encara per proveir, com demostra el testament del comte Ermengol I (1007), que deixava cinc unces d'or a Santa Maria de Gósol per comprar llibres: "et ad sancta Maria de Gosal uncias .V.<sup>e</sup> de auro ad libros emendos" (Baraut, 1980: doc. 300). El segon, més destacable, és que aquesta difusió no es limitarà ja tan sols als centres religiosos, sinó que al llarg del segle XI són moltes les referències documentals que ens parlen de la possessió de còdexs per part d'eclesiàstics o laics amb un cert poder adquisitiu, fet que havia d'incrementar encara més la producció librària i, de retruc, el nivell cultural del país.

### Referències codicològiques en la documentació urgellenca del s. XI

Data	Document	Llibre citat
13.12.1013	Publicació sacramental del testament del prevere Martí.	"Et ad Codemare .I. psalterior, et ad Alberto presbitero .I. misale, et ad

		Matifredo .I. misaleta.” (Baraut, 1981: doc. 328)
09.08.1036	Testament de Riquer.	“Et ad Sancti Gervasii sic dono [...] cum totos meos libros” (Baraut, 1982: doc. 494)
20.10.1037	Testament de Seniofred, sagristà de Santa Maria de la Seu d’Urgell.	“Et ipso meo antiphonario remaneat ad Vivas. [...] Et ipsum alium antiphonarium quem habeo impignoratum ad Vivas de Ellass propter .X. mancosos [...]” (Baraut, 1982: doc. 502)
30.09.1043	Testament del sacerdot Geribert.	“Et ad Remon nepoto meo remaneat ipso meo officario et ipso proser” (Baraut, 1982: doc. 568)
22.10.1045	Testament de Ramon, levita.	“Et ipsos libros que abeo in Bethulona, id est antifaner .I., et missal .I. et proser .I. et salterio .I. et quaterniones de flore epsalmorum, cum alio missale que est in pignora in villa Tizana per solidos .VIII. de calcina facite eum redimire, et hos prenominate libros remaneat ad Sancti Adriani” (Baraut, 1982: doc. 588)
15.04.1048	Consagració església de St. Salvador Àger.	“et ornavit eam de libros” (Baraut, 1986: doc. 61)
31.05.1051	Testament del sacerdot Vives.	“Et ipso anthiphonario meo qui michi advenit ex avunculis meis simulque cum ipso canono socharrado [...] remaneat ad iamdicto Salla sacer nepoto meo” (Baraut, 1983: doc. 642)

26.08.1053	Testament de Sunyer Guillem, sacerdot.	“Et ipsos meos libros que habeo remaneant a Sancto Petro de Sede, id est ipso antiphinario et licianero et ipso troper et psalterio et flore psalmorum et ipso hymner” (Baraut, 1983: doc. 660)
19.10.1057	Testament de Guillem Mir.	“Et ad Arnallus Francho quaterniones .V. de officio” (Baraut, 1983: doc. 697)
25.04.1065	Publicació sacramental de Guillem.	“Et dimisit ad Sancti Tome ipso meo psalterio.” (Baraut, 1983: doc. 776)
10.08.1068	Publicació sacramental del testament del sacerdot Isarn.	“Et ipso suo antifinario quod fecerat scribere rogavit ut sederet in ipsa ecclesia Sancta Maria Sedis die quotidie, simul cum ipso tropario. Et ipso missal que fecit scribere precepit remanere ad Sancti Licerii” (Baraut, 1983: doc. 816)
12.01.1069	Consagració de l'església del monestir de Santa Maria, sant Pere i sant Esteve de Mur.	“et libri maiores vel minores .X <sup>em</sup> .” (Baraut, 1986: doc. 71)
24.02.1075	Testament del sacerdot Guillem.	“et psalterio .I. et troper et quaternos de officario et himner .I. remaneat ad Guillem iam dicto ut teneat in servicio Sancta Maria.” (Baraut, 1983: doc. 873)
30.12.1077	Publicació sacramental del testament d'Adelaida.	“Post obitum vero iam dicti Bernardi precepit iam dictis heredibus dari tascam Sancte Marie Villemaioris ex supradicta sua voce predictae Villemaioris ipsis et successoribus eorum in



		luminaribus et libris hedificandis.” (Baraut, 1985: doc. 919)
06.08.1078	Publicació sacramental del testament de Seniofred.	“Et ad Sanctum Saturninum de Turpino relinquit officarium et antiphonarium” (Baraut, 1985: doc. 921)
28.03.1081	Publicació sacramental del sacerdot Ponç.	“Suum quoque leccionarium iussit remanere ad Sanctum Sepulcrum [...] Et suum psalterium mandavit remanere ad potestatem Guilelmi de Sancto Iusto.” (Baraut, 1985: doc. 951)
27.05.1083	Memòria del manament de Ramon Seniofred.	“Et .III. libros Iudicos precepit vendere et cum omni alio mobile dare pro anima sua, cum omni expleto de ipso alodio tantum omni tempore usque dum mille missas fuissent dictas per eum.” (Baraut, 1985: doc. 982)
05.07.1086	Testament de Guillem Gualter, ostiari de l'Església d'Urgell.	“Medium autem antiphonarium Mironi Erimanni in servicio Sancte Marie dimitto. [...] Psalterium vero meum in servicio Sancte Marie Guilelmo Seniofredi dimitto.” (Baraut, 1985: doc. 1029)
28.03.1092	Publicació sacramental del testament de Bernat.	“totum relinquit ad opera Sancto apostolo Petro in eius opera tam in libris quam in aliis operibus” (Baraut, 1985: doc. 1089)

Font: Elaboració pròpia

Queda palès, doncs, que al llarg del segle XI la possessió de llibres no quedarà limitada a les institucions religioses, sinó que tant eclesiàstics com laics

de tota la diòcesi en posseiran. Sens dubte, aquest fenomen ha de ser associat a l'augment de la producció per part de l'*scriptorium* episcopal i, en menor mesura, d'altres escriptors de segona línia, com el de Sant Serni de Tavèrnoles, al qual ens referirem a continuació.

## 7. Sant Serni de Tavèrnoles i la cultura urgellenca (s. XI)

Hem constatat en més d'una ocasió en el present article la manca d'informació sobre l'*scriptorium* de Tavèrnoles. Amb tot, la importància d'aquest monestir és indubtable. A finals del segle VIII, aquest monestir d'arrels visigòtiques deuria estar dotat d'una biblioteca important, fet que explicaria que Fèlix –que el regí com a abat– tingués una formació tan excelsa i tan elevada segons els seus contemporanis. La intervenció antiadopcionista contra un dels epicentres de l'heretgia devia limitar, i força, el paper de Tavèrnoles com a nucli cultural al llarg del segle IX. Amb tot, semblaria que la represa cultural que visqué la diòcesi ja en la centúria següent també inclogué el monestir, ja que a principis del segle XI irradiarà amb llum renovada. I ho féu, en primer lloc, a través del seu abat Ponç (1000-1022), un erudit personatge que posà les bases per a la construcció de l'edifici romànic de Sant Serni, que fou segurament conseller i mentor del rei Sanç III el Major de Navarra –que el qualificava de “el meu senyor i el meu mestre” (Bertran, 2002: 109)–, i que acabà essent bisbe d'Oviedo entre el 1028 i 1035, on introduí la litúrgia romana. Sembla, fins i tot, que l'abat Ponç rebé un salconduit del rei taifa de Saragossa per circular lliurement pel seu territori l'any 1023 (Baraut, 1995: doc. 48). En temps de Ponç, doncs, Tavèrnoles va recuperar l'esplendor perduda de temps ençà, i més encara amb el bastiment d'un poderós i bell edifici de tall romànic que encara avui es pot contemplar.

La consagració del nou monestir romànic de Sant Serni de Tavèrnoles se celebrà, comptant amb la presència de l'elit religiosa i política del moment, el 17 de gener de 1040 (Baraut, 1995: doc. 59). En l'acta de consagració hi consten els diversos llibres que tenia la biblioteca en aquell moment: un total de 45 volums. Si bé estava segurament per sota dels que devia tenir aleshores la biblioteca episcopal, cal no oblidar que a finals del segle X Urgell comptava amb una biblioteca que no arribava a la cinquantena de còdexs i que Ripoll, el 979, comptava amb 65. A principis del segle XI, per tant, Tavèrnoles no estava gaire lluny de les principals biblioteques catalanes de finals de la centúria anterior. Entre els còdexs catalogats són citades dues Bibles, una en un sol volum i l'altra dividida en deu; dues passions de sants; dos missals, un leccionari i un antifoner; dos proseres; dos llibres d'himnes; un *Hexaemeron* de sant Ambròs de Milà; dos martirologis; dues regles de sant Benet d'Aniana; un

llibre de les *Sentències* de sant Isidor de Sevilla i un exemplar dels *Diàlegs* del papa Gregori el Gran; una vida dels Pares de l'Església; un “sumum” (sic); unes constitucions monacals; un comentari de sant Jeroni al llibre bíblic de *Daniel*; tres còdexs anomenats “efrata[rum]” (sic); dos manuals la temàtica dels quals no coneixem; un llibre de cànons conciliars; un *Llibre dels Judicis*, i, finalment, tres saltiris (Riu, 1992: 118).<sup>7</sup> Tavèrnoles, doncs, no era una biblioteca de primer ordre a la Catalunya del segle XI, però tampoc pot ser infravalorada i encara menys si tenim en compte que es trobava a uns tres quilòmetres de la seu episcopal de la diòcesi. El tàndem Urgell-Tavèrnoles, amb els seus respectius *scriptorium*, havia de ser un potent equip en el panorama cultural de la Catalunya Vella.

## Imatge 2



Capçalera de l'antic monestir de Sant Serni de Tavèrnoles. Foto: Oliver Vergés i Pons

## 8. Un període de puixança cultural: l'onzena centúria

<sup>7</sup> Agraïm la col·laboració del professor José Martínez Gázquez en la identificació de còdexs d'aquest catàleg.

Vèiem més amunt la importància de la institució de la canònica urgellenca l'any 1010 i la difusió librària que es produí en aquesta centúria a tot el territori urgellenc. La bonança cultural va coincidir també, com en tants altres moments de la història, amb una etapa favorable per al bisbat d'Urgell, comandat en aquests anys per personatges de tan notable entitat com el bisbe Ermengol (1010-1035) o, ja a finals de la centúria, el bisbe Ot (1095-1122) – ambdós venerats com a sants patrons d'Urgell –, i per personatges que han tingut menys reconeixement històric, com ara els bisbes Eribau (1036-1040), Guillem Guifré (1041-1075) i Bernat Guillem (1075-1092), però que jugaren un paper fonamental en una època d'afermament del bisbat, d'ampliació de les fronteres diocesanes cap a migdia, on hi havia un bon nombre de població per cristianitzar, i en la consolidació definitiva d'un panorama cultural puixant. Un clar reflex de tot aquest procés serà el bastiment d'una potent escola catedralícia immediatament després de la instauració de la canònica.

L'escola catedralícia d'Urgell resta encara completament desconeguda i fóra ara i aquí impossible de fer-ne un estudi amb profunditat. Tot i això, pot ser d'interès fer un breu comentari sobre el tema. L'any 1016, ben poc després de la instauració de la canònica, ja ens apareix referit en la documentació un personatge de nom Giscafred, intítulat “caput scola” (Baraut, 1981: doc. 344). Si bé l'escola catedralícia ja deuria existir de molt abans per formar els eclesiàstics i potser alguns laics de la diòcesi, sembla que a partir d'aquests anys prendrà forma definitiva. Així, al llarg del segle XI veurem aparèixer en la documentació, a part d'un bon nombre de “caput scola”, personatges intítulats com a “magistri” (Baraut, 1986: doc. 48), “scriptor” (Baraut, 1983: doc. 745), “scolasticus” (Baraut, 1985: doc. 940) o “gramaticus” (Baraut, 1987: doc. 1178) i personatges que, per la manera com apareixen esmentats, havien de tenir una bona formació intel·lectual, com el “iuris ac legis lator” Ermengol (Baraut, 1987: doc. 1108) o el “sacerdos et medicus” Geravus (Baraut, 1983: doc. 759). D'altra banda, la vintena llarga de quaderns de gramàtica que testimonia l'inventari de la biblioteca d'Urgell de 1147, del qual farem esment a continuació, demostra que a l'escola catedralícia hi havia un bon nombre d'alumnes formant-s'hi. La ubicació de la mateixa escola en el si del conjunt episcopal, així com la de la biblioteca, ens són totalment desconegudes. El professor E. Carrero, que ha estudiat el tema amb profunditat (2010), va recordar-nos, en el transcurs de l'elaboració del present treball, que l'escola podia haver estat situada en qualsevol indret del conjunt catedralici, des del cor o alguna de les capelles de la basílica fins al mateix claustre. El fet que els conjunts episcopals altmedievals no tinguin cap espai reservat per a l'escola, l'*scriptorium* o la biblioteca fa molt difícil d'ubicar-los si no és a través d'alguna notícia puntual. Amb tot, creiem que els tres espais, pel seu caràcter complementari, s'haurien de trobar relativament a prop o, fins i tot, formant un sol conjunt.

A part de la còpia de còdexs litúrgics, l'escriptori urgellenc també devia elaborar textos de caràcter més literari, a l'estil dels que escrivia el gran Oliba, abat de Ripoll. D'aquesta producció, malauradament, no en tenim notícia si exceptuem la *Vita sancti Ermengaudi*, atribuïda a Borrell, mestre de l'escola catedralícia (Baraut, 2001: 141). L'obra pretén, bàsicament, lloar la figura del bisbe Ermengol i explicar al lector la importància de la tasca d'aquest pontífex i els miracles que se li atribuïen poc temps després de la seva mort. Aquesta obra exemplifica la capacitat d'Urgell de tenir una producció literària pròpia, a l'abast de ben pocs en aquell moment. En canvi, un l'àmbit en què no destaca el *scriptorium* episcopal fou el de la il·luminació de manuscrits. Malgrat que aquest camp queda sovint més restringit a l'estudi de l'art que al de la cultura, pensem que és important fer-ne esment per tenir una visió de conjunt. A diferència de centres com Ripoll, Sant Miquel de Cuixà o la catedral de Girona, Urgell tingué un paper força discret en aquest terreny. Com diu la professora A. Orriols, “no consta que l'escriptori urgellenc hagués fet cap esforç destacable en la il·lustració. La possessió del *Beatus*, que encara conserven, d'ençà, al menys, del 1147, no sembla que tingués conseqüències artístiques” (Orriols, 2008: 195).<sup>8</sup> En aquest aspecte, doncs, Urgell quedà força endarrerit respecte d'altres centres de la Catalunya Vella.

## 9. La biblioteca episcopal d'Urgell a mitjan segle XII (1147)

En un primer moment ens havíem plantejat que el present estudi tingués com a límit temporal el segle XI. De fet, amb relació a les referències codicològiques contingudes en la documentació urgellenca, la nostra recerca va deturar-se just abans de l'inici del pontificat del bisbe Guillem Arnau de Montferrer (1092). Amb tot, creiem que no podem cloure aquesta breu història de la cultura urgellenca sense fer un salt fins al 1147, any en què s'efectuà un inventari de la biblioteca episcopal d'Urgell. Fins ara hem comentat el catàleg d'obres que contenia la biblioteca cap a finals del segle X. Un segle i mig més tard, el nombre de còdexs relacionats s'ha més que duplicat i el seu contingut també ha canviat. La temàtica religiosa seguirà sent la predominant, però els clàssics grecolatins irrompran amb força. A mitjan segle XII, doncs, l'horitzó de la biblioteca episcopal s'havia ampliat, i força; no només en nombre de volums, sinó també en contingut. El 1147 la biblioteca d'Urgell comptava, en total, amb uns 170 títols, alguns dels quals ja eren inventariats en el catàleg de finals del segle X. Amb tot, Urgell havia quedat enrere respecte al principal centre cultural de la Catalunya medieval, Ripoll,

<sup>8</sup> Agraïm a la professora Anna Orriols els seus consells i comentaris sobre aquesta qüestió.

que el 1047 –un segle abans de l’inventari urgellenc–, en posseïa ja 245 (Mundó, 1978: 266).

Ens aproximem a la biblioteca d’Urgell, una vegada més, a través del repetidament citat article de M. Gros, en què detalla els títols referits en aquest segon catàleg. Tal com diu l’autor, “el [segon] catàleg conté, com és lògic, gairebé tots els volums del primer inventari, àmpliament, però, augmentat amb noves adquisicions, especialment per a l’ensenyament de la gramàtica llatina i la coneixença dels clàssics” (2005: 104). I afegeix que “són les adquisicions que la catedral va fer des l’any 1040, quan el gramàtic Borrell se’n responsabilitzà, fins l’esmentat any 1147” (Gros, 2005: 104).

En aquest inventari es relacionen vuit missals; quatre exemplars dels evangelis; sis leccionaris; tres saltiris; cinc oficiers; sis antifoners, un dels quals contenia segurament tots els cants de la missa i de l’ofici diví; quatre tropers; dues Bibles; dos volums del *Quarantè* del papa Gregori el Gran; dos exemplars de l’homiliari de Pau Diaca (“Carolos”); dos passioners; un “breviarium” l’estat del qual impossibilita d’identificar-ne el tema; dos “Collectaneos”, que M. Gros creu que podrien tractar-se de compendis d’oracions de l’ofici diví; dos còdexs del llibre dels *Diàlegs* del papa Gregori; dos “dispositum” que l’autor de l’estudi relaciona amb un homiliari molt difós en aquests anys, conegut com a *Luculenci*; una Regla Canonical; una exposició dels salms de sant Jeroni; el *Beatus* de Lièbana; un saltiri amb glosses; dos còdexs del comentari del papa Gregori al llibre de *Job*; un comentari de sant Agustí als *Salms*; dos “breviaris” la temàtica dels quals no s’especifica; un llibre dels profetes, que M. Gros proposa que podria tractar-se d’un compendi de tots els llibres dels profetes de l’Antic Testament; l’obra de sant Agustí sobre la Trinitat i un comentari a l’evangeli de Joan del mateix autor; les homilies del papa Gregori al llibre del profeta Ezequiel i dues *Regulas Pastoralis* del mateix papa; un comentari al llibre de l’Èxode; el comentari de sant Jeroni a l’evangeli de Mateu; un llibre d’homilies; el comentari de sant Ambrós a l’evangeli de Lluc; un còdex anomenat “Unum Sub verborum”; dos decretals pontificies; una Vida dels Pares de l’Església; el comentari de sant Jeroni al profeta Jeremies; dues col·leccions canòniques; un llibre de sermons; dos ordinaris i un tercer citat més endavant, que contenen segons M. Gros els ordres dels sacraments i dels sacramentals; un “Libellum super Iheremie”, que podria ser un fragment de l’obra de sant Jeroni sobre el llibre profètic de Jeremies més amunt esmentada; els quatre comentaris de sant Agustí al Gènesi; un Priscià Major i un Priscià Menor, ambdues obres fonamentals de gramàtica llatina; l’*Eneida* de Virgili; segurament un altre clàssic, per l’espai on es troba de l’inventari, però malauradament de títol il·legible; una obra d’Horaci; un volum que contenia l’obra d’Homer i tota l’obra poètica de Virgili; un volum que compendiava textos de Sal·lusti, Lucà i del ja esmentat Horaci; dos altres volums de Sal·lusti;

un manuscrit que segurament contenia les sis comèdies de Terenci; el *De amicitia* de Ciceró; tres “Libros Físice”, segurament d’Aristòtil i que arribaren a la Cristiandat a través d’una traducció àrab feta per Gerard de Cremona; unes poesies de Persi; un “Oratore”, que segons M. Gros podria tractar-se del poema mètric d’Arator sobre els *Fets dels Apòstols*, però que J. Martínez Gázquez creu que podria identificar-se amb una obra de Ciceró; la traducció llatina de les *Isagogen* de Porfiri; un “Liber Glossarum Alphabeti”; tres llibres de lleis, segurament el *Llibre dels Judicis* visigot; un comentari a l’evangeli de Lluc, potser de Beda el Venerable en aquest cas; una vida de sant Ponç, màrtir, i vint-i-vuit quaderns de gramàtica i exposicions.

El més destacable d’aquest segon inventari és la incorporació de clàssics grecollatins a la biblioteca, obres que es començaran a difondre arreu de la Cristiandat a partir de l’any mil. Els quaderns de gramàtica, d’altra banda, seran també una nova incorporació, relacionada directament amb la creació d’una escola catedralícia potent, els alumnes de la qual tindran a l’abast una biblioteca, potser la segona més ben dotada de Catalunya en els segles X-XIII, que els oferirà una formació erudita i molt allunyada de l’analfabetisme generalitzat, comú denominador del gruix de la societat medieval.

## 10. Epíleg

Si bé ningú no posava en dubte la importància d’Urgell com a nucli cultural, pensem que fins ara tampoc teníem un estat de la qüestió prou complet per saber a què atènyer-nos quan relacionàvem els termes “Urgell” i “cultura medieval”. El present estudi no resol, en cap cas, el problema de la manca d’acostament als arxius i biblioteques de la Catalunya medieval, només pal·liada mínimament en els darrers anys. En aquest sentit, creiem que a Urgell encara resta molt per fer, sobretot un acostament a l’escola catedralícia, però també un estudi dels centres culturals menors de la diòcesi, la continuació d’una recerca documental que completi les referències codicològiques aquí esmentades, una aproximació a la vinculació entre Urgell i Roda, seu episcopal sufragània, la importància cultural de l’obertura a Roma a partir dels segles X i XI, i molts altres estudis que els investigadors d’avui i els del futur puguin considerar necessaris per a un coneixement més aprofundit del nostre passat.

## Bibliografia

- Alturo, J. (1991). La cultura llatina medieval a Catalunya. Estat de la qüestió. Manuscrits i documents llatins d'origen català del segle IX. In: *Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)* (pp. 21-49 i pp. 273-281 respectivament). Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- Baraut, C. (1980). Els documents, dels anys 981-1010, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell. *Urgellia*, 3, 7-167.
- Baraut, C. (1981). Els documents, dels anys 1010-1035, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell. *Urgellia*, 4, 7-187.
- Baraut, C. (1982). Els documents, dels anys 1036-1050, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell. *Urgellia*, 5, 7- 159.
- Baraut, C. (1983). Els documents, dels anys 1051-1075, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell. *Urgellia*, 6, 7-245.
- Baraut, C. (1984-1985). Els documents, dels anys 1076-1092, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell. *Urgellia*, 7, 7- 221.
- Baraut, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies de l'antic bisbat d'Urgell (segles IX-XII)*. La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·litana.
- Baraut, C. (1992). La cultura. Pladevall, A. (dir.) *Catalunya Romànica*. vol. VI Alt Urgell-Andorra (pp. 326-329). Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Baraut, C. (1995) Diplomatarí del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles (segles IX-XIII). *Urgellia*, 12, 7-415.
- Baraut, C. (2001). Les fonts documentals i hagiogràfiques medievals de la vida i miracles de sant Ermengol, bisbe d'Urgell (1010-1035). *Urgellia*, 14, 137-167.
- Baraut, C., Castells, J; Marqués, B; Moliné, M. (2001). Episcopologi de l'Església d'Urgell, segles VI - XXI. *Urgellia*, 14, 7-137.
- Beer, R. (1910). *Los manuscrits del monestir de Santa Maria de Ripoll*. Barcelona: Estampa de la Casa Provincial de la Caritat. Traducció de l'alemany de Pere Barnils i Giol, extret del *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* V.
- Bertran, P. (2002). La clerecia urgellenca i els regnes hispànics. In: Sabaté, F; Farré, J. (coords.) *El comtat d'Urgell a la península Ibèrica* (pp. 103-113) Lleida: Pagès Editors.



Bolòs, J. & Hurtado, V. (2006). *Atlas del comtat d'Urgell (v. 788-993)*. Barcelona: Rafel Dalmau, editor.

Carrero, E. (2010). La Seu d'Urgell, el último conjunto de iglesias. Liturgia, paisaje urbano y arquitectura. *Anuario de Estudios Medievales*, 40/1, 251-291.

Gros, M.-S. (2005). La biblioteca de la catedral de la Seu d'Urgell als segles X - XII. *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 26, 101-124.

Mundó, A. M. (1978). La cultura i els llibres. In: Salvat, J. (dir.) *Història de Catalunya*. vol. II (pp. 262-274). Barcelona: Salvat Editores.

Mundó, A. M. (1998). La cultura escrita dels segles IX al XII a Catalunya. *Obres completes. I Catalunya. 1. De la romanitat a la sobirania*. (484-586). Barcelona: Curial Edicions Catalanes.

Orriols, A. (2008). Il·lustració de manuscrits a Girona i a Cuixà (segles XI-XII). Interrogants i propostes. In: Mancho, C; Guardia, M. (eds.) *Les fonts de la Pintura Romànica*. (pp. 195-217). Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona.

Pujol, P. (1984). Documents en vulgar dels segles XI, XII i XIII, procedents del bisbat d'Urgell. De la cultura catalana medieval. Una biblioteca dels temps romànics. De paleografia visigòtica a Catalunya: el *Còdex de l'Apocalipsi*, de Beat, de la catedral d'Urgell. El manuscrit de la Vulgata de la catedral d'Urgell. El "Liber Comes" de la parròquia d'Encamp. El sermó de Sant Just, bisbe d'Urgell, en la solemnitat de Sant Vicenç màrtir (traslladat i comentat pel pare Jaume Pascual. La cultura pirinenca en l'Alta Edat Mitjana. In: *Obra completa*. (pp. 19-38, pp. 47-54, pp. 117-140, pp. 193-247, pp. 249-259 pp. 339-351 i pp. 623-640 respectivament). Andorra: Editorial Andorra.

Riu, M. (1992). Sant Serni de Tavèrnoles. In: Pladevall, A. (dir.) *Catalunya Romànica*. vol. VI Alt Urgell-Andorra (pp. 114-121). Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

Salrach, J. M. (1987). El procés de feudalització. Segles III-XII. In: Vilar, P. (dir.) (1987-1980). *Història de Catalunya*. vol. II. Barcelona: Edicions 62.

Villanueva, J. (1803-1852). *Viage literario a las iglesias de España*. Madrid: Imprenta Real. Vol. X.

Vergés i Pons, Oliver  
Urgell, focus cultural de la Catalunya medieval (segles VIII-XII)  
[www.revistarodadafortuna.com](http://www.revistarodadafortuna.com)

Wolff, Ph. (1971). *Histoire de la pensée européenne. I. l'Éveil intellectuel de l'Europe*.  
Paris: Editions du Seuil.

**Recebido:** 23 de setembro de 2013  
**Aprovado:** 23 de novembro de 2013